

ПСИХАЛІНГВІСТЫЧНЫЯ АСПЕКТЫ ФАРМІРАВАННЯ АЎТАНОМНАГА ДВУХМОЎЯ

The article deals with the problem of autonomous bilingualism. It is assumed that the psychological mechanism of reflection as a key speech mechanism contributes to the formation of autonomous bilingualism. Mental actions and operations (comparison, matching, generalization, classification, etc.) should be viewed as a logical and grammatical base of language structures in the processes of speech generation and perception of a foreign language. Learning foreign languages with the help of reflection mechanism provides a comprehensive development of speech abilities: differentiation of attitude to languages, meaningful (logical-grammatical) basis of speech, its operational side, structural organization and linguistic formulation.

Прыкладная псіхалінгвістыка сёння адзін з актуальных напрамкаў даследаванняў. Цікаваць да гэтай галіны ведаў абумоўлена запатрабаваннямі часу: неабходнасць у фарміраванні спецыялістаў з веданнем 2–3 замежных моў у розных галінах ведаў, недахоп прафесіяналаў з высокай лінгвістычнай і камунікатыўнай кампетэнцыяй, узнікненне новых арыенціраў і змена параджэнняў лінгвістычнай адукацыі ў ВНУ і сярэдняй школе.

Вырашэнне гэтых задач немагчыма без звароту да псіхалінгвістыкі як адной з вядучых навук у галіне фарміравання камунікатыўнай і маўленчай дзейнасці чалавека, бо відавочна, што зараз недастаткова адных толькі намаганняў спецыялістаў па метадыцы навучання замежнай мове.

Як вядома, істотнай прыметай білінгвізму з'яўляецца яго дыферэнцыяцыя на сумешчаны і аўтаномны, пры гэтым добрае валоданне няроднай (другой) мовай (выкарыстанне моўных сродкаў толькі адпаведнай мовы, адсутнасць інтэрферэнцыі, магчымасць перадачы больш складанага зместу) звязваецца з аўтаномнасцю. Але да гэтага часу заканамернасці і шляхі фарміравання аўтаномнага білінгвізму не набылі патрэбнага асвятлення ў псіхалінгвістычных даследаваннях.

Праблема фарміравання аўтаномнага двухмоўя ў практычным аспекце патрабуе адказу на такія пытанні, як: 1) аптымальны тэрмін увядзення другой мовы; 2) аптымальная сітуацыя зносінаў і ўмовы яе стварэння; 3) аптымальныя падыходы і метадыкі навучання другой (няроднай) мове.

Першыя два пытанні можна лічыць у пэўнай ступені вырашанымі. На думку большасці даследчыкаў, аптымальны ўзрост навучання другой мове гэта 7–8 гадоў, паводле канцэпцыі «другой мовы» і з улікам таго, што асноўныя граматычныя структуры і слоўнік роднай мовы складаюцца да 5–6 гадоў [1]. Аптымальная сітуацыя – натуральная сітуацыя зносінаў, якая ствараецца дзякуючы метадыцы паглыблення ў іншамоўнае асяроддзе ў камбінацыі з традыцыйнымі прыёмамі перакладу, семантызацыі і г.д. Дыскусія ж пра аптымальныя падыходы і метадыкі навучання другой мове далёкая да завяршэння.

Так, традыцыйна лічыцца, што менавіта пры камунікатыўным падыходзе дакладна вызначаецца змест навучання другой мове, адбор і арганізацыя матэрыялу, развіваюцца практычныя маўленчыя ўменні, ствараецца натуральная маўленчая сітуацыя. На цяперашні час таксама вызначана некалькі стадыяў у працэсе навучання дзяцей другой мове: 1) фарміраванне практычнага маўленчага базісу, які функцыянуе на інтуітыўным узроўні; 2) уключэнне аналізу моўнага матэрыялу, калі камунікатыўныя кампетэнцыі як бы адыходзяць на другі план, бо ў часе гэта супадае з пачаткам развіцця ў дзяцей фармальнай логікі (па класіфікацыі Ж. Піажэ 11–12 гадоў); 3) развіццё мысленчых працэсаў і маўленчых здольнасцей на аснове асэнсаванай дыферэнцыяцыі першай (роднай) і другой (няроднай) мовы шляхам пераадолення інтэрферэнцыі. Пры гэтым практычнае выкарыстанне другой мовы паступова пачынае пастаянна ўдасканальвацца і аўтаматызавацца [4].

Відавочна, што менавіта на апошнім этапе ў значнай ступені ўзрастае магчымасць фарміравання аўтаномнага двухмоўя. Сумешчанае параджэнне тэкстаў, якое ў працэсе

навучання другой мове, як правіла, перавалодвае, у свядомасці адрасанта суправаджаецца як недастаткова дакладным супрацьпастаўленнем механізмаў параджэння тэкстаў, так і недастаткова дыферэнцаванай устаноўкай на розныя мовы. Аўтаномнае ж параджэнне звязана з размежаваннем як устаноўкі на мовы, так і з дакладным размежаваннем саміх моўных сістэм. Параджэнне тэкстаў на розных мовах адбываецца шляхам пераключэння з аднаго механізму на другі ў залежнасці ад успрынятых змен моўнай сітуацыі (суразмоўца, тэма і г.д.). Пры гэтым ступень адлегласці паміж мовамі мэтазгодна разглядаць не як аб'ектыўны паказчык іх блізкасці/аддаленасці, а як паказчык суб'ектыўнага ўспрымання асаблівасцей граматычнага ладу носьбітамі мовы. З аднаго боку, блізкасць/аддаленасць моў можа быць рэальнай, сфарміраванай у свядомасці людзей, а з другога боку, можа з'яўляцца і адлюстраваннем пэўнага этапу ў вывучэнні гэтых моў. Няпоўнае размежаванне моўных сістэм можа вынікаць як з абмежаванасці лінгвістычнага вопыту, абумоўленага неўсвядомленым авалоданнем мовай (напрыклад, у дзіцячым узросце, калі засваенне другой мовы адбываецца стыхійна), так і з-за недастатковай дыферэнцыяцыі моўных сістэм пры іх мэтанакіраваным вывучэнні.

Пры аўтаномным двухмоўі выбар моўнай прыналежнасці выказвання ажыццяўляецца на ўзроўні моўных дзеянняў, а пры сумешчаным – на ўзроўні аперацый. Таму менавіта на этапе развіцця мысленчых працэсаў і маўленчых здольнасцей адначасова актыўна фарміруецца аперацыянальны бок маўленчай дзейнасці на другой мове. Моўныя аперацыі з сэнсавымі адзінкамі выказвання і маўленчыя аперацыі, у прыватнасці, выбару сэнсавых і моўных элементаў выказвання, складання цэлага выказвання з частак, пабудовы выказвання па аналогіі, перабудовы выказвання, замены кампанентаў і г.д. – усе гэтыя аперацыі аўтаматызуюцца.

Але гэта толькі знешні бок фарміравання аперацыянальнай структуры маўлення на другой мове. Паўстае некалькі пытанняў. Па-першае, што выступае асновай фарміравання адзначаных аперацый? А па-другое, з дапамогай якіх метадаў і прыёмаў у навучанні другой мове на гэтым этапе, калі ўсё яшчэ перавалодвае сумешчанае двухмоўе, магчыма ажыццявіць пераход да аўтаномнага?

На наш погляд, пры адаказах на гэтыя пытанні неабходна звярнуцца да тэорыі разумовых дзеянняў П.Я. Гальперына і навуковай канцэпцыі аб псіхалагічных механізмах маўленчай дзейнасці [2; 3], якія не знайшлі істотнай практычнай распрацоўкі.

Механізм асэнсавання забяспечвае мысленчы аналіз як змястоўнага боку маўлення, так і яго структурнай арганізацыі і моўнага афармлення. Паколькі на аснове гэтага механізму ў поўнай меры асэнсоўваюцца матывы і мэты камунікацыі, адбываецца арыенціроўка ў сітуацыі моўных зносін, ажыццяўляецца планаванне і праграмаванне маўленчай дзейнасці, відавочна, што менавіта гэты механізм забяспечвае таксама і дыферэнцыяцыю ўстановак на мовы, і дакладнае размежаванне моўных сістэм, спрыяючы фарміраванню аўтаномнага двухмоўя.

Паколькі рэалізацыя гэтага механізму адбываецца на аснове разнастайных разумовых дзеянняў і аперацый – параўнання, супастаўлення, абагульнення, класіфікацыі, аналізу і сінтэзу, то менавіта гэтыя аперацыі мэтазгодна разглядаць у якасці логіка-граматычнай базы пры параджэнні або ўспрыняцці адпаведных структур на роднай і няроднай мовах, пры гэтым могуць адзначацца і моўныя кантрасты, фармальна адпаведнасць сродкаў выражэння гэтых моў. Так, разумовая аперацыя параўнання, безумоўна, выступае асновай сінтаксічных канструкцый параўнання, што існуюць практычна ва ўсіх мовах свету. Тым не менш у кожнай з моў назіраюцца адметнасці ў форме выражэння, параўн.: **бел.** *Паветра лягчэйшае за ваду*, **рус.** *Воздух легче воды*, **укр.** *Повітря легше за воду*, **словац.** *Vzduch je ľahší než voda*, **лац.** *Aer levior est aqua*, **англ.** *Air is lighter than water*, **ням.** *Die Luft ist leichter als Wasser*, **фр.** *L'air est plus léger que l'eau*, **італ.** *L'aria è più leggera dell'acqua*.

Моўныя асаблівасці могуць быць як нязначнымі, ледзь заўважнымі, напрыклад, для блізкароднасных моў, звязанымі з ужываннем розных склонавых форм, так і больш істотнымі, калі гэта датычыцца тыпалагічна аддаленых моў, бо ў гэтым выпадку асаблівасці ўжо закранаюць будову выказвання, яго прыныповую структуру. Прадстаўленне аб моўных кантрастах дапаможа лепш засвоіць структурна-семантычныя і лексіка-граматычныя асаблівасці мовы, а ў далейшым пазбегнуць інтэрферэнцыі пры параджэнні выказвання на другой (няроднай) мове.

Тым самым навучанне другой (няроднай) мове з апорай на механізмы асэнсавання забяспечвае комплекснае развіццё маўленчых здольнасцей: дыферэнцыяцыю ўстаноўкі на мовы, змястоўную (логіка-граматычную) базу маўлення, яго аперацыянальны бок, структурную арганізацыю і моўнае афармленне, што істотна ўплывае на фарміраванне аўтаномнага характару двухмоўя.

Спис використаних джерел

1. *Гвоздев, А. Н.* Вопросы изучения детской речи / А. Н. Гвоздев. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1961. – 165 с.
2. *Жинкин, Н. И.* Язык – речь – творчество (Избранные труды): Исследования по семиотике, психолингвистике, поэтике / Н. И. Жинкин. – М. : Лабиринт, 1998. – 368 с.
3. *Зимняя, И. А.* Лингвopsихология речевой деятельности / И. А. Зимняя. – М. : МПСИ; Воронеж : МОДЭК, 2001. – 432 с.
4. *Имидадзе, Н. В.* Экспериментально-психологические исследования овладения и владения вторым языком / Н. В. Имидадзе. – Тбилиси : Изд-во Тбилис. ун-та, 1979. – 187 с.